

NIEZNANE INSTRUKCJE, WYTYCZNE, OKÓLNIKI
DEPARTAMENTU V MINISTERSTWA BEZPIECZEŃSTWA
PUBLICZNEGO DOTYCZĄCE RUCHU LUDOWEGO
I NIEZALEŻNYCH DZIAŁACZY LUDOWYCH W LATACH
1945–1954, WSTĘP, WYBÓR I OPRAC. FILIP MUSIAŁ,
MATEUSZ SZPYTMA, KRAKÓW 2020, SS. 238

W 2020 r. w obiegu naukowym pojawiła się kolejna edycja źródłowa Instytutu Pamięci Narodowej poświęcona działaniom aparatu represji wobec niezależnego ruchu ludowego w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych w Polsce. Publikacja – zatytułowana *Nieznane instrukcje, wytyczne, okólniki Departamentu V Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego dotyczące ruchu ludowego i niezależnych działaczy ludowych w latach 1945–1954* – jest siódmym tomem serii wydawniczej pt. „Normatywy aparatu represji”, przygotowywanej przez Oddział IPN w Krakowie od 2010 r. (niektóre tomy zostały opublikowane wspólnie z Oddziałem Instytutu w Katowicach)¹. Wyboru dokumentów i ich opracowania dokonali: dr Mateusz Szpytma – zastępca prezesa IPN, w którego kręgu zainteresowań badawczych od lat pozostają powojenne dzieje zarówno niezależnego, jak i prokomunistycznego ruchu ludowego², oraz prof. Akademii Ignatianum w Krakowie dr hab. Filip Musiał – dyrektor krakowskiego oddziału IPN, a obecnie również dyrektor Muzeum Żołnierzy Wyklętych i Więźniów Politycznych PRL w Warszawie, specjalizujący się m.in. w historii komunistycznego aparatu represji³. Są oni także autorami obszernego wstępu do publikacji.

¹ Dotychczas w ramach serii „Normatywy aparatu represji” ukazały się: *Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945–1989)*, oprac. M. Komaniecka, t. 1, Kraków 2010; *Instrukcje pracy kontrwywiadowczej Wojskowej Służby Wewnętrznej wraz z instrukcjami prowadzenia dokumentacji i ewidencji (1957–1990)*, oprac. B. Kapuściak, t. 2, Kraków 2010; *Instrukcje, wytyczne, okólniki dyrektor Departamentu V MBP dotyczące działań przeciwko Kościołowi katolickiemu w latach 1945–1953*, oprac. A. Dziurok, J. Marecki, F. Musiał, t. 3, Kraków–Katowice 2012; *Ewidencja operacyjna i archiwum organów bezpieczeństwa państwa PRL w latach 1944–1990. Zbiór normatywów*, oprac. M. Komaniecka-Lyp, t. 4, Kraków 2017; *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989. Wybór dokumentów*, oprac. A. Dziurok, F. Musiał, t. 5, Kraków–Katowice 2017; *Normatywy Wojskowej Służby Wewnętrznej (1957–1990)*, oprac. B. Kapuściak, t. 6, Katowice–Kraków 2019.

² Zob. m.in.: M. Szpytma, *Działalność represyjna UB wobec PSL w powiecie krakowskim w latach 1945–1947*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2002, nr 18, s. 9–32; *idem*, *Zjednoczone Stronnictwo Ludowe 1955–1957 w materiałach krakowskiej bezpieki [w:] Represje wobec wsi i ruchu ludowego 1956–1989*, t. 2, red. J. Gmitruk, Z. Nawrocki, Warszawa 2004, s. 201–215; *idem*, *ZSL w województwie krakowskim (1949–1956). Geneza – ludzie – działalność*, Kraków 2013.

³ Zob. m.in.: W. Frazik, F. Musiał, M. Wenklar, *Pod czerwonym pręgiem. Proces krakowski WiN i PSL w 1947 r.*, Kraków 2017; F. Musiał, *Raj grabarzy narodu. Studia i materiały do dziejów represji w Polsce „ludowej” 1945–1989*, Kraków 2010; *idem*, *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej*

Po przemianach społeczno-politycznych, jakie zaszły w Polsce na przełomie 1989 i 1990 r., rozwinęły się na szeroką skalę badania naukowe poświęcone Polskiemu Stronnictwu Ludowemu, które w latach 1945–1947 podjęło walkę z komunistycznym reżimem o wolną i demokratyczną Polskę. Już w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia i na początku XXI w. ukazało się wiele wartościowych publikacji, w tym edycji źródeł, przygotowanych m.in. przez badaczy skupionych wokół Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie i Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie. Wymienić tu należy chociażby prace historyków zajmujących się ludowcami – Janusza Gmitruka⁴ czy Romualda Turkowskiego⁵.

Rozpoczęcie działalności Instytutu Pamięci Narodowej w 2000 r., a w jego następstwie udostępnienie do celów naukowych dokumentów komunistycznej policji politycznej, przyczyniło się do dalszego rozwoju przedmiotowych badań. Znaczny w tym udział miał sam Instytut, którego pracownicy – zarówno historycy, jak i archiwiści – na przestrzeni ponad dwóch dekad przygotowali wiele monografii, albumów oraz artykułów omawiających represyjną działalność organów bezpieczeństwa państwa wobec PSL i jego działaczy na szczeblu centralnym i regionalnym. IPN, który niewątpliwie ma bardzo duże zasługi dla rozwoju historiografii poświęconej ruchowi ludowemu, kontynuuje wspomniane badania, których efektem jest m.in. wydana ostatnio praca Bartłomieja Noszczaka na temat Polskiego Stronnictwa Ludowego w Warszawie w latach 1945–1949⁶. Ponadto w Instytucie ukazało się kilka cennych wydawnictw źródłowych, zawierających niepublikowane dotąd dokumenty Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego oraz podległych mu jednostek terenowych na poziomie województw i powiatów. Materiały do druku podali pracownicy pionu archiwalnego m.in. z Warszawy, Poznania i Lublina⁷.

Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989), Kraków 2019.

⁴ Zob. np.: *Falszerstwa wyborcze 1947*, t. 1, oprac. M. Adamczyk, J. Gmitruk, Warszawa 2000; J. Gmitruk, *Stanisław Mikołajczyk. Trudny powrót*, Warszawa 2002.

⁵ Zob. np.: R. Turkowski, *Ludowcy Mazowsza Północnego w okresie istnienia systemu komunistycznego (1945–1989)* [w:] *Więś – chłopi – ruch ludowy na Północnym Mazowszu w XX w.*, Ciechanów 1996; idem, *Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji 1945–1949*, Warszawa 1992.

⁶ B. Noszczak, *Ze wsi do miasta. Polskie Stronnictwo Ludowe w Warszawie 1945–1947–1949*, Warszawa 2022.

⁷ Wśród edycji źródeł przygotowanych przez IPN wymienić należy m.in.: *Polskie Stronnictwo Ludowe w województwie lubelskim w latach 1945–1947*, wybór, wstęp i oprac. J. Romanek, Lublin–Warszawa 2018; *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa*, t. 1: *Działalność w latach 1945–1947*, wstęp J. Gmitruk, wybór W. Bagieński, F. Dąbrowski, F. Gryciuk, oprac. W. Bagieński, P. Byszewski, A. Chrzanowska, F. Dąbrowski, F. Gryciuk, J. Mysiakowska-Muszyńska, Warszawa 2010; *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa*, t. 2: *Działalność w latach 1947–1958*, wybór W. Bagieński, F. Dąbrowski, F. Gryciuk, oprac. W. Bagieński, A. Chrzanowska, F. Dąbrowski, F. Gryciuk, B. Kopka, S. Mańko, J. Mysiakowska-Muszyńska, P. Popiel, Warszawa–Łódź 2010; *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa*, t. 3: *Działalność w latach 1959–1966*, wybór W. Bagieński, F. Dąbrowski, F. Gryciuk, oprac. W. Bagieński, A. Chrzanowska, F. Dąbrowski, F. Gryciuk, B. Kopka, S. Mańko, J. Mysiakowska-Muszyńska, P. Popiel, Warszawa–Łódź 2010; *Wybory do sejmu z 19 stycznia 1947 roku w województwie poznańskim. Wybór źródeł*, wstęp P. Orzechowski, wybór i oprac. P. Drzymała, W. Makuch, A. Chmielewska-Metka, P. Orzechowski, A. Piotrowski, Poznań 2010; *Zniszczyć PSL. Działania Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego wobec ruchu ludowego w województwie lubelskim w latach 1944–1956. Wybór źródeł*, wstęp, wybór i oprac. J. Romanek, Warszawa–Lublin 2009. Obszerna bibliografia na temat powojennego ruchu ludowego zob. *Nieznane instrukcje, wytyczne, okólniki Departamentu V Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego dotyczące ruchu ludowe-*

Nieznane instrukcje, wytyczne, okólniki Departamentu V... to pozycja wyróżniająca się spośród wszystkich wydanych do tej pory w ramach serii „Normatywy aparatu represji”, ponieważ zawiera wyłącznie niepublikowane źródła archiwalne. Redaktorzy poprzednich tomów zamieszczali w nich dokumenty zarówno nieznane, jak też wydane wcześniej drukiem, tym samym dokonując ich reedycji. Wychodzili oni z założenia, że ich celem jest zebranie w jednym miejscu wszystkich najważniejszych dokumentów dotyczących danego zagadnienia. Filip Musiał i Mateusz Szpytma przyjęli zgoła odmienną metodykę, co jest niewątpliwie dużym walorem omawianej publikacji. Mimo to już na samym początku „Wprowadzenia” zamieścili wykaz ważniejszych – ich zdaniem – dokumentów, które pominęli w swojej publikacji, równocześnie odsyłając czytelnika do konkretnych wydawnictw źródłowych⁸.

Celem serii „Normatywy aparatu represji” jest udostępnianie instrukcji, okólników, pism i wytycznych komunistycznej policji politycznej. Większość publikacji dotyczących działań aparatu represji skupia się przede wszystkim na opisie jego aktywności operacyjnej, w tym na efektach działań UB/SB. Dzięki krakowskiej serii wydawniczej możliwe jest porównanie zadań stawianych bezpieczeństwu z wynikami jej pracy oraz dokonanie oceny tejże pracy. W omawianym tomie wśród podanych do druku źródeł znalazły się różnego rodzaju instrukcje, okólniki i wytyczne Departamentu V (Społeczno-Politycznego) MBP z okresu od września 1945 r. do czerwca 1954 r. Jednostka ta była odpowiedzialna za „zabezpieczenie” ruchu ludowego – a więc rozpracowywanie środowiska ludowców, rozbijanie i likwidowanie centralnych i terenowych struktur PSL oraz zastraszanie i terroryzowanie niezależnych działaczy chłopskich. Filip Musiał i Mateusz Szpytma podkreślają: „Prezentowane dokumenty pomijają elementy terroru stosowanego przez funkcjonariuszy UB wobec działaczy ruchu ludowego. Nie ma w nich więc mowy o ich zastraszaniu, pobiciach, kradzieży mienia, niszczeniu dobytku (np. podpaleniach gospodarstw) czy zabójstwach przez tzw. nieznanymi sprawców”⁹. Opublikowane materiały ukazują zatem tylko jeden aspekt działań podejmowanych przez komunistyczny reżim wobec działaczy chłopskich. Jak słusznie zauważyli redaktorzy tomu, aby uzyskać pełny obraz komunistycznej aktywności wobec ludowców, materiały te należałoby uzupełnić o dokumenty różnych instancji PPR/PZPR, przechowywane w Archiwum Akt Nowych i terenowych archiwach państwowych, gdyż władze partyjne także wydawały swoje instrukcje dotyczące ruchu chłopskiego, chociażby w związku z referendum ludowym 30 czerwca 1946 r. czy wyborami do Sejmu Ustawodawczego 19 stycznia 1947 r.¹⁰

Tom VII krakowskiej serii wydawniczej składa się z dwóch zasadniczych części, w których znalazło się łącznie 57 źródeł archiwalnych, ułożonych chronologicznie. Publikację otwiera „Wprowadzenie: Urząd Bezpieczeństwa wobec ruchu ludowego i niezależnych działaczy ludowych – rekonesans badawczy”. Redaktorzy omówili w nim stan badań nad aktywnością reżimu komunistycznego wobec niezależnego ruchu ludowego w powojennej Polsce, a następnie przybliżyli strukturę i działalność Departamentu V MBP, na czele którego stała owiana złą sławą Julia Brystygiel. W ramach

go i niezależnych działaczy ludowych w latach 1945–1954, wstęp, wybór i oprac. F. Musiał, M. Szpytma, Kraków 2020, s. 16–26, 207–230.

⁸ *Nieznane instrukcje, wytyczne, okólniki Departamentu V...*, s. 11–16.

⁹ *Ibidem*, s. 38.

¹⁰ *Ibidem*, s. 30.

ww. departamentu początkowo Wydział I, a następnie Wydział II był odpowiedzialny za realizację pracy operacyjnej wobec działaczy chłopskich. Aktywność aparatu represji względem nich prowadzona była oczywiście w porozumieniu i przy pełnym wsparciu kierownictwa PPR/PZPR. „Wprowadzenie” kończy nota edytorska, w której redaktorzy zaznaczyli, że poprawili oczywiste błędy językowe, stylistyczne i interpunkcyjne, a w przypisach rzeczowych zamieścili stosowne informacje dotyczące występujących w dokumentach osób, organizacji i instytucji oraz wydarzeń.

W części pierwszej, zatytułowanej „Instrukcje, wytyczne, okólniki, telefonogramy Departamentu V MBP dotyczące ruchu ludowego”, zamieszczono 43 dokumenty. Znalazło się tu wiele interesujących archiwaliów, takich jak: Pismo dyrektor Departamentu V MBP do szefów WUBP i naczelników wydziałów V WUBP w sprawie konferencji działaczy PSL opozycyjnych wobec Stanisława Mikołajczyka z 25 lutego 1947 r.¹¹, Instrukcja dyrektor Departamentu V w sprawie selekcji personelu zatrudnionego w administracji ogólnej i samorządowej z 31 marca 1948 r.¹², a także Instrukcja dyrektor Departamentu V w sprawie zwalczania wrogiej działalności elementów „kułacko-PSL-owskich” przeciwko spółdzielczości produkcyjnej z 27 lutego 1953 r.¹³

Natomiast w części drugiej, pt. „Inne instrukcje, wytyczne i pisma dotyczące ruchu ludowego”, opublikowano 14 dokumentów szefów MBP i WUBP w Krakowie i Lublinie. Wybór materiałów krakowskiej bezpieki nie powinien dziwić. Z jednej strony – jak już wspomniano – „Normatywy aparatu represji” to seria wydawana przez Oddział IPN w Krakowie, tak więc edycja źródeł pochodzących z jego zasobu jest niejako oczywista i naturalna. Z drugiej zaś strony należy pamiętać, że ruch ludowy w Małopolsce był stosunkowo silny – w powiatach i gminach PSL miało rozbudowane struktury, a jego działacze byli dość aktywni. Wśród edytowanych dokumentów znalazły się m.in.: Okólnik Ministra Bezpieczeństwa Publicznego w sprawie taktyki postępowania wobec żołnierzy Batalionów Chłopskich z 5 stycznia 1945 r.¹⁴, Pismo szefa WUBP w Krakowie i naczelnika Wydziału V WUBP w Krakowie do szefów powiatowych urzędów bezpieczeństwa publicznego w województwie krakowskim w sprawie działań administracyjnych i operacyjnych w czasie Świąta Ludowego¹⁵ oraz Zarządzenie Ministra Bezpieczeństwa Publicznego w sprawie pracy agenturalno-operacyjnej na wsi z 9 czerwca 1954 r.¹⁶

Dopełnieniem publikacji są: wykaz skrótów, obszerna bibliografia, noty o redaktorach tomu oraz indeks osób, który z pewnością ułatwi czytelnikowi korzystanie z dokumentów.

Nieznane instrukcje, wytyczne, okólniki Departamentu V... pod redakcją Filipa Musiała i Mateusza Szpytmy to wydawnictwo źródłowe obowiązkowe dla badaczy zajmujących się ruchem ludowym czy też szerzej – życiem politycznym pojałtańskiej Polski. Jak podkreślili autorzy w rozmowie z redaktorem Piotrem Zarembą podczas dyskusji wokół publikacji w Centrum Edukacyjnym IPN im. Janusza Kurtyki „Przystanek Historia” w Warszawie w czerwcu 2020 r., omawiany tom wyróżnia się na tle

¹¹ *Ibidem*, s. 77–78.

¹² *Ibidem*, s. 93–94.

¹³ *Ibidem*, s. 123–125.

¹⁴ *Ibidem*, s. 141–143.

¹⁵ *Ibidem*, s. 159–161.

¹⁶ *Ibidem*, s. 194–201.

innych tego rodzaju wydawnictw źródłowych z co najmniej kilku powodów. Przede wszystkim, o czym była już mowa, prezentuje wyłącznie nieznane dokumenty, pomijając te opublikowane drukiem, i co równie istotne – podsumowuje dotychczasowy stan badań i wiedzy na temat niszczenia przez komunistów struktur PSL i jego działaczy w kluczowym momencie najnowszej historii Polski. W książce opublikowano odgórne wytyczne organów bezpieczeństwa dotyczące działań wobec ruchu ludowego. Dokumenty te pokazują nie tylko, w jaki sposób wspierani przez Moskwę pepeerowcy zwalczali „wrogie” środowisko, w tym przypadku skupione wokół Stanisława Mikołajczyka, ale przede wszystkim, w jak ciężkiej sytuacji znalazła się Polska i polskie społeczeństwo po zakończeniu wojny. Tom VII krakowskiej serii pokazuje anatomię działań bezpieki wobec ludowców, a więc metody zbrodniczej działalności systemu komunistycznego. Omawiana tu publikacja w pewnym stopniu jest też świadectwem fenomenu PSL – ugrupowania o charakterze ogólnonarodowym i ponadklasowym, które podjęło nierówną i z góry skazaną na porażkę walkę o wolną i w pełni suwerenną Polskę¹⁷.

Pozostaje mieć nadzieję, że w niedalekiej przyszłości na rynku wydawniczym pojawi się następny tom serii „Normatywy aparatu represji”, w którym zostaną zaprezentowane kolejne nieznane dotąd dokumenty z zasobu archiwalnego IPN, dotyczące np. działań organów bezpieczeństwa wobec antykomunistycznych działaczy Polskiej Partii Socjalistycznej.

Mariusz Żuławnik

ORCID: 0000-0003-2670-3751

¹⁷ Zob. <https://www.youtube.com/watch?v=Iqe6xYCii1Y> (dostęp 5 VIII 2022 r.).